

Література:

1. Вознюк А. В. Педагогическая синергетика: монография. – Житомир: Изд-во ЖГУ им. И. Франко, 2012. – 812 с.
2. Демина В. А. Подход к пробуждающему образованию с синергетической позиции // Актуальные вопросы лингвистики в педагогическом контексте. Сборник научных статей преподавателей и студентов Российского государственного социального университета. – М.: Эра, 2010. – С. 33-39.
3. Квас В. М. Синергетичний підхід до організації навчально-виховного процесу // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді: збірник наукових праць. – Випуск 13. – Книга 1. – 2009. – С. 125-132.
4. Робуль О. Синергетика як інноваційна методологія педагогічної освіти // Філософія освіти. – 2006. – № 1(3). – С. 35-41.
5. Урсул А. Д. Глобализация через устойчивое развитие // Безопасность Евразии. – 2004. – № 1. – С. 25-28.
6. Nsportal. ru/shkola/obshchepedagogicheskie-tehnologii/library/sinergicheskii-podkhod – v- organizatsii-obrazovate.

Цибуленко Г. В., Цибуленко Л. О.*

**СИНЕРГЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ
ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ПОДІЙ В ІСТОРІЇ**

У статті висвітлено застосування синергетичного підходу до розуміння та інтерпретації історичних процесів, зокрема екстремальних подій.

Криза класичного історизму наприкінці ХХ ст. призвела до появи постмодернізму, що реалізовувався в глибокій внутрішній трансформації історичної науки. Складні процеси були пов'язані з поступовим відступом марксизму в історіографії. Він протягом усього ХХ ст. надзвичайно потужно формував історичні парадигми й не тільки в радянському історіографічному просторі саме тому, що формаційний підхід надавав непогано працюючу соціальну модель.

Паралельно із цим відбулася важка зміна поколінь, кардинально змінювались інтелектуальні орієнтації й дослідницькі парадигми, змінювалася сама мова історії. Перш за все, і головне, відбувалися принципові відмінності в розумінні характеру взаємовідносин історика із джерелом, предмета й способів історичного пізнання, змістом і природою отриманого історичного знання, форми викладу й подальших інтерпретацій історичного тексту.

Головний виклик постмодернізму історії спрямовано проти її уявлення про історичну реальність і, відповідно, про об'єкт історичного пізнання. Таким чином, історична реальність і об'єкт

* © Цибуленко Г. В., Цибуленко Л. О.

НАУКА — ШКОЛІ

історичного пізнання виступили в новому тлумаченні. По-новому було поставлено питання не тільки про можливу глибину історичного розуміння, але й про критерії об'єктивності й засобах контролю з боку дослідника за власною творчою діяльністю. Нові підходи вимагали від історика прискіпливіше вчитуватися в тексти, використовувати засоби, котрі дозволяли розкрити те, що приховувалось за прямими висловлюваннями й розшифровувати зміст змін у мові джерела.

У зв'язку з формуванням постмодерністської парадигми в історіографії відбуваються серйозні трансформації у сфері професійної свідомості й самосвідомості істориків. Цей виклик вимагав переглянути традиційно складені уявлення про власну професію, про місце історії в системі гуманітарно-наукових знань, про її внутрішню структуру й статус її субдисциплін, про свої дослідницькі завдання.

Однією з найголовніших ознак змін стало інтенсивне використання в історичних дослідженнях нових методик, формування нових моделей реконструювання минулого.

У міжгалузевій аналітичній соціальній історичній науці набули ключового значення поняття історичної структури й людини як соціального організму. Новий міждисциплінарний підхід ґрунтувався на використанні методів і досягнень суміжних наукових дисциплін – антропології, соціології, психології, демографії, географії, біології, лінгвістики, історії мистецтва й літератури.

Останнім часом науковим співтовариством просувається ідея того, що синергетика має стати новою основою діяльності людей у виборі оптимальних рішень у розв'язанні суперечностей, котрі виникають між загальнолюдськими й груповими інтересами, між інтересами представників різних типів культури, а також між ними й індивідуальними інтересами людини.

Висока перспективність синергетики в організації та прогнозуванні соціального середовища дозволяє спрямувати її принципи у зворотному напрямку – у минуле людства. Ми можемо констатувати, що синергетичний підхід стає відносно новим фундаментальним методом пізнання історії. Він дозволяє відійти від традиційних детерміністських методів вивчення розвитку складно зорганізованих систем. За цими методами нестійкість системи розглядається як перешкода, що потребує обов'язкового подолання. Жорсткі причинно-наслідкові зв'язки поступального розвитку мають лінійний характер. Сучасне визначається минулим, а майбутнє – сьогоднішнім.

Діаметрально протилежною є синергетична оцінка історичного простору. Вона передбачає ймовірне бачення світу й базується на дослідженні нелінійних систем. Образ світу постає як сукупність нелінійних процесів. А нелінійність включає багатоваріантність, альтернативність шляхів еволюції та її незворот-

ність. Отже, синергетично мислячий історик не може оцінювати те чи інше рішення через пряму лінійне порівняння попереднього та наступного станів: він має порівнювати реальний перебіг наступних подій з імовірним ходом подій при альтернативному ключовому рішенні.

Для реалізації такого підходу історичне дослідження спрямовується на розгляд механізмів спонтанного формування й збереження складних систем, зокрема тих, котрі перебувають у стані стійкої нерівноваги із зовнішнім середовищем. У сферу вивчення потрапляють нелінійні ефекти еволюції систем будь-якого типу, кризи й біфуркації – нестійкої фази існування, що передбачають множинність сценаріїв подальшого розвитку. Стан нерівноваги систем спричинює порядок та безпорядок, котрі тісно поєднані між собою.

Синергетичний підхід демонструє, яким чином і чому хаос може розглядатися як чинник творення, конструктивний механізм еволюції, як із хаосу власними силами може розвиватися нова організація. Крім того, час стає невід’ємною константою еволюції, оскільки в нелінійних системах у будь-який момент може виникнути новий тип рішення, що не зводиться до попереднього.

Такі підходи до оцінки систем дозволяють в історичному дослідженні розкрити всю сукупність одночасних процесів, що визначають хід переходу в нову фазу. Особливо ефективно вони можуть бути застосовані у розгляді екстремальних подій таких, наприклад, як визвольна боротьба другої половини XVII ст., або національно-визвольні змагання 1917-1921 рр.

Розгляд таких насичених подіями й процесами явищ легко препарується ключовим синергетичним інструментарієм.

По-перше, складноорганізованим системам неможливо нав’язати напрями й шляхи розвитку, можливо лише сприяти (через слабкі впливи) процесу самоорганізації. Самоорганізація виражає те загальне, що притаманне процесам, що відбуваються в соціальних системах. Можна коротко визначити механізми реалізації принципів самоорганізації.

Таким чином, оцінка революційних пошуків української національної еліти в другій половині XVII ст. та в 1917-1921 рр. що супроводжувались постійними коливаннями, надає можливість констатувати наявність слабкої самоорганізації й неспроможності до конструктивізму.

По-друге, самоорганізація може виникнути лише у відкритій системі, котра обмінюється з навколишнім середовищем речовиною, енергією та інформацією. Саме завдяки цьому система підтримує свою впорядкованість і організацію на протигагу зростанню ентропії (ступінь хаотичності, невпорядкованості, безладу), що призводить до виникнення в системі хаосу та дезорганізації, як у закритих системах.

Така характеристика надає можливість чітко визначити системні відмінності мотивацій, цілей, ролі між січовим запорозьким козацтвом та реєстровим козацтвом Війська Запорізького. Якщо перша система поступово самоусувається від єдиного поступу визвольної боротьби, то друга набуває якісно нових рис, що трансформує її в політичну еліту нового суспільства.

По-третє, пропорційно до збільшення надходження речовини, енергії та інформації із зовнішнього середовища зростає неурівноваженість системи, що веде до виникнення нестійкості її попередньої структури. Це свідчить про порушення попередньої взаємодії елементів між собою.

Так, набуття повстанськими силами України виняткового значення для ключових гравців (Османської імперії, Московського царства, Речі Посполитої, Австрії, Венеції, Швеції) геополітичних змагань другої половини XVII ст. та приплив гіперобсягу адміністративного, майнового й соціального наповнення призвело до стрімкого розколу цілісності повстанської системи. Втрата – взаємодії стала настільки потужною, що відбулось вибухове наростання внутрішнього громадянського та міжгрупового конфліктів.

У четвертих, синергетичні підходи визначають, що для складних систем існують декілька альтернативних шляхів розвитку. Складна нелінійна система в процесі розвитку проходить через критичні точки – точки біфуркації. У точці біфуркації до швидкого розвитку процесу може призвести навіть малий вплив. У той же час, чим меншою є сума впливів на більший об'єкт або процес у момент біфуркації складноорганізованої системи, тим більшим є кінцевий синергетичний ефект. Саме в точках біфуркації відбувається розгалуження системи через вибір одного з рівнозначних можливих шляхів еволюції з її подальшою самоорганізацією.

Яскравим прикладом такого явища є, наприклад, події кінця 1653 р. Саме на цьому порубіжжі історичного поступу повстанські сили України ймовірно могли укласти угоду про нову конфігурацію україно-польських відносин у складі Речі Посполитої, могли інкорпоруватися до складу Російської держави або сформувати власну державну структуру. Усі три моделі соціальної організації українського простору мали рівні можливості, прихильників, фундаторів, ресурсний потенціал та передумови. Проте обраний шлях абсолютного інакше оцінюється при порівнянні варіативних можливостей України.

Ідентичні характеристики можна отримати при проєкціюванні комплексу умов біфуркаційного переходу на події кінця 1917 р., коли Центральна Рада формувала політику розбудови країни, маневруючи між радянськими силами України, які мали підтримку Радянської Росії, та країнами Четвертого союзу.

Кожна з форм союзу виводила Україну в абсолютно різні умови подальшого розвитку. Саме порівняння цих двох відмінних моделей державотворення в Україні як альтернативних дозволяє більш чітко визначити характер обраного ЦР шляху.

Важливим синергетичним фактором, що визначає точку біфуркації є когерентний (узгоджене протікання в часі декількох коливальних або хвильових процесів при постійній різності їх фаз) рух елементів системи, що рухалися розрізнено. Це сприяє виникненню кооперативних процесів, що надають нового спрямування взаємодії між елементами та їх колективній поведінці.

Виникнення кооперативних процесів – основа появи нової динамічної структури, що якісно змінює її характер. При такому підході самоорганізацію можна визначити як процес оформлення нелінійних взаємодій великої кількості підсистем у когерентну поведінку, якщо для цього є необхідні внутрішні та зовнішні умови.

Когерентність, що формує нову динамічну систему через кооперування процесів, дуже чітко простежується на прикладі з'єднання інтересів окремих структур Наддніпрянщини й Росії, що трансформувалося в подальшому в поступове розчинення Гетьманщини, Запоріжжя та Слобожанщини в імперському просторі. Аналогічно виглядає й взаємодія українських сил про-радянського спрямування з російськими радянськими структурами, здатними до використання тактичних компромісів.

Із наведеного вище ми можемо констатувати, що синергетичні засади розкриття розвитку соціальних систем можуть бути максимально ефективно задіяні при структуризації складних процесів та через призму єдиних стандартів оцінок збільшити ступінь об'єктивності історичної аналітики.

Література:

1. Блок М. А. Апологія истории, или Ремесло историка / Пер. Е. М. Лысенко. – 2-е изд., доп. / М. А. Блок. – М.: «Наука», 1986. – 256 с.
2. Губман Б. Л. Смысл истории: Очерки современных западных концепций / Б. Л. Губман. – М.: Наука, 1991. – 191 с.
3. Гуревич А. Я. О кризисе современной исторической науки / А. Я. Гуревич // Вопросы истории. – 1991. – № 2-3.
4. Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності / Л. Зашкільняк. – Львів: ЛДУ, 1999. – 226 с.
5. Репина Л. П. Вызов постмодернизма и перспективы новой культурной истории и интеллектуальной истории / Л. П. Репина // Одиссей. Человек в истории. 1996. – М., 1995. С. 25-37.